

КУЛТУРА НА ПЪТУВАНЕТО В ЕВРОПЕЙСКИЯ ЮГОИЗТОК

Интердисциплинарна конференция
на секция „Културна история на балканските народи“
към Института за балканистика с Център по тракология

Антоанета Балчева

*Институт за балканистика с Център по тракология
„Проф. Александър Фол“ – БАН*

На 15 и 16 ноември 2018 г. Институтът за балканистика с Център по тракология „Проф. Александър Фол“ към БАН стана домакин на интердисциплинарната конференция „Култура на пътуването в Европейския югоизток“. Научният форум е част от традиционно организирани от секция „Културна история на балканските народи“ Балканистични четения, обединяващи творческите усилия на специалисти от различни хуманитарни области и от редица авторитетни научни звена и университети в страната.

В програмата на настоящото му издание се включиха тридесет и девет лектори: директорът на регионалния научен център в Дубровник към Института „Иво Пилар“ в Хърватия – проф. д.и.н. Виницийе Лупис, проф. д-р Сорин Палига от Университета в Букурещ, проф. д-р Мирко Чурич – председател на Дружеството на хърватските писатели, секция славонско-баранско-сремска, както и учени от СУ „Св. „Климент Охридски“, Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“, ЮЗУ „Неофит Рилски“, Института за исторически изследвания, Института за литература, Института за изследване на изкуствата, Института за изследване на общества-

та и знанието, Националния военноисторически музей, Варненския археологически музей и др.

Официално приветствие към участниците в събитието поднесе проф. д-р Румяна Прешленова – директор на Института за балканистика с Център по тракология „Проф. Александър Фол“.

Широкият обхват и многообразните културно-антропологични, исторически, литературни, социални и философски измерения на изследваната проблематика наложиха обособяването на осем отделни секции, предшествани от основно пленарно заседание, на което бяха изнесени докладите на проф. д.и.н. Виницийе Лупис – „Якета Палмотич Дионорич – дубровнишки аристократ, литератор и дипломат“, и на проф. д.и.н. Светлозар Елдъров – „Хърватски пътеписи за България (края на XIX – началото на XX век)“. Изложенията на двамата лектори запознаха аудиторията с неизвестни до този момент ценни сведения за кръстопътния ни регион, отразени в недостатъчно проучени досега исторически извори, дипломатически документи, пътеписи и пътни бележки на едни от най-многобройните пътешественици на Полуострова – хърватските дипломати, мисионери и литератори.

Основната част от докладите на останалите участници в конференцията бе съсредоточена върху практиката на пътуването и свързаната с него пътешественическа литература, податлива на променящи се социално-исторически и културно-естетически модели, отразяващи както философските настроения на времето, така и актуалните представи за странстване, авантюра, пътешествие, дирене, себеутвърждаване и себеизграждане.

Интересен поглед върху мигриращите антични сюжети и размяната на исторически артефакти между Египет и Тракия в епохата на елинизма ни поднесе Весела Атанасова. Нейните наблюдения са част от широкомащабен проект за проучване на общите характеристики на тракийската цивилизация с обществата от Източното средиземноморие.

Архетипът на пътуването, като метафора за духовно извисяване, за единение с Бога посредством натрупването на духовен опит, бе осветлен в доклада на проф. д.изк. Ваня Лозанова в „Пътуване отвъд: житието на св. Макарий Римски“. Молитвеното пътешествие бе анализирано като вид словесна интерпретация на сакралната видимост, отразяваща влиянието на исторически сложилите се закономерности върху менталните нагласи на пътешественика. Неговите психологически, пространствени и ценностни измерения бяха разгърнати в анализа на Кристиан Ковачев върху „Страхът от неизвестното при пътуването на Никифор Григора в Македония“, както и в текста на д-р Елена Статева „Към Новата родина: пространствени и ценностни измерения на пътя. (Върху „Български апокрифен летопис от XI в.)“.

Именно през тази оптика, през погледите на наблюдателите от миналото повечето от участниците предложиха своята интерпретация на пътя като

описание, текст или съдба, като конструкт на цивилизацията, около който се изграждат културни центрове. Кой, кога, защо пътува на Балканите, има ли разлика между отделните социални групи и в какво се изразява подготовка им за път? На всички тези въпроси, въз основа на анализ на наличните византийски и славянски извори от епохата, бе търсен отговор в изследването на д-р Йоанна Бенчева „Пътуванията в балканското Средновековие (X – XV век)“. Условността на картографските знаци, допълнена от символиката на личните преживявания, бе разностранно разгледана в доклада на доц. Ивайла Попова „Пътуването през Странджа според свидетелствата на пътешественици от XV – XVIII в.“. Описвайки топографията на анализирания маршрут, авторката се опита да предаде своето виждане за отношението между пътя и историята, неговите социално-исторически и психологически координати. Допълнителна аргументация към постигнатите изводи предложи и изложението на д-р Кирил Ненов, фокусирано конкретно около маршрута на Бертрандон дьо ла Брокиер през Балканския полуостров през 1433 г.

Важен идентификационен маркер при преосмисляне на модела на пътуването през Средновековието са „инструкциите за справяне“ и „оцеляване“ в пътуването към Ориента, съдържащи списъци, класификации, изброявания, варианти, езици, вещи, понятия. Именно върху този схематизъм от съвети и препоръки, зад който прозират културни идеологии, стереотипи, филтри, предразсъдъци, бе акцентирано в доклада на доц. Пенка Данова „Какво са чели, преди да потеглят на път? Книжовният багаж на италиански пътешественици през Балканския полуостров през XVI век“.

Водеща тема в повечето доклади от конференцията бе проблемът за пътуването на Балканите и неговите метаморфози през вековете, свързани с преподреждането на понятията за свое и чуждо, център и периферия, запад и изток, национално и наднационално. Просвещението по особен начин предефинира тези опозиции през погледа на появилия се homo viator, който предлага както своя възрожденски наратив за епохата и времето, картографията на родното, така и универсалното преосмисляне на пътя като траектория на духа, устремен към познанието. В доклада на Марта Методиева „Никола Пиколо и лекарят Гларакис, който се завръща в родината си Хиос“ беше засегнат именно този диалог за границите и идентичностите, за цялостната философия на физическото и духовно скиталчество, което хората от Балканите и Средиземноморието изповядват почти непрекъснато от Древността до Новото време. Задълбочен анализ на изминатия от двама видни български възрожденци (Иван Найденов и д-р Христо Стамболски) път по време на тяхното заточение; на техните лични нагласи, съотнесени с колективните представи, характерни за епохата, предостави изложението на проф. д.ф.н. Николай Аретов „Две „заточения“ от 1877 г. (Иван Найденов и д-р Христо Стамболски)“.

Краят на XIX и началото на XX век променя съществено отношението към пътя и пътешествието. То се превръща в разказ както за съществуващите географски и исторически реалности, така и в изповед, послание – отражение на субективизираните граждански вълнения и обществени настроения, включващи и многозначното критико-иронично отношение към социалната действителност. В този ключ е разгледан и „Български дневник“ на К. Иречек в доклада на проф. Йорданка Гешева („Д-р Константин Иречек и неговият „Български дневник“ като извор за миналото на София“), представляващ един синопсис за живота на българското следосвободенско общество, за парламента и за министерствата, за Книжовното дружество, за София и за софиянци. До голяма степен той засяга и погледа на чужденеца с различна мисловна и емоционална нагласа, водеща неизменно до разминаването в личностните и ценностните йерархии на отделни народи. Върху драматичната среща между Новия и Стария свят, сблъсъка и взаимодействието на различни културни системи, диалога на цивилизации бе фокусиран и докладът на проф. д.и.н. Орлин Събев „Цариград и Смирна, или там, където започва Ориентът, според пътеписа на Марк Твен „Глупаци в чужбина“. Самоличността на пътешественика – заложник на установени стереотипи и митове, бе в центъра и на предложената от д-р Йвайло Начев тема „Източна Европа и Балканите в пътеписа „В Европа: пътувания през XX век“ на Гейрт Мак“. Анализирайки книгата на нидерландския журналист и историк Гейрт Мак „В Европа: пътувания през XX век“, авторът търси отговор доколко чрез нея е предаден съвременният поглед на западния наблюдател към източноевропейските и балканските страни и доколко той е част от една дълбоко вкоренена матрица от представи спрямо изследвания регион. Плод на подобни наблюдения, отразяващи изцяло субективизираното, преднамерено отношение на пътешественика спрямо пребродените земи, е и изследването на д-р Юлия Златкова „Тракия в дипломатическите записки на Константин Леонтиев“.

Важен аспект от цитираните лични впечатления и оценки на чужденците за Балканите е поставянето им в контекста на по-широки политически платформи за установяване на влияние и културно проникване в земите от кръстопътния регион. Докладът на д-р Николай Иванов „Франция и развитието на учебните заведения на ордена на асомпционистите в Османската империя (Тракия и Мала Азия) от началото на 60-те години на XIX в. до Първата световна война“ разработва хипотезата за разпространяването на европейско образование от католическите общества като един от основните инструменти, чрез които Франция налага своето културно присъствие в Османската империя от началото на 60-те години на XIX в. до Първата световна война. Мисионерските пътувания и техните описания, като интересен източник на информация за осъществяването на една своеобразна културна среща между българите и Америка през XIX в., са в центъра на вниманието на д-р Елмира Василева в „Опознавателните пъту-

вания на американските протестантски мисионери на Балканите през XIX век“. Върху опита да се конструира идеята за близост на религиозна и образователна основа, се спира Нина Христова („Руските агенти от Балканския полуостров: пътувания, допир до различни културни пространства и влияние върху идентичности (1700 – 1739)“, която разглежда развиването на механизмите на влияние от страна на Русия, въздействащи върху управляващия елит и местното население. С по-съвременните културни политики на Балканите, рефлектиращи върху динамиката на миграционните процеси на Косово и Македония в Югославия след Втората световна война, ни запозна доц. Мариана Стамова в едноименното си изследване.

Съществена част от докладите, изнесени на конференцията, бе посветена на модела на пътя в литературните произведения. Феноменът на „модерното“ пътуване, следващо творческите, културно-естетически цели на едно движение на духа, бе разгледан в доклада на проф. д.ф.н. Румяна Станчева „Пътеписите на Ана Бландиана“. Авторката представи ценен анализ върху пътеписа, като литературен жанр, и сравнителен актуален поглед върху неговите вариращи функции, плод на социалната динамика, индивидуално-психологическата нагласа на творците и тяхната променяща се културна сетивност. Пътуването, като една поезия на модерната цивилизация, в която са вградени както новите естетически търсения, така и абстрактните философски прозрения на творците от началото на XX век, бе многостранно интерпретирано в доклада на д-р Фотини Христукудис „Костас Уранис – поетичният аристократизъм на пътешествието в гръцката междувоенна поезия“. Акцентирано бе върху онази част от творчеството на гръцкия поет, която третира този културен феномен като единствен източник на вдъхновение, като единствен и абсолютен идеал – начало и край за изкуството и за живота.

Синтезът на „модерното“ и „националното“ в началото на миналото столетие, обвързан със съотношението между духовните традиции на Полуострова, европейските и извъневропейските маршрути, намирането на собствен език за националните култури бе в основата на изследването на доц. Антоанета Балчева върху реториките на пътя в българската и хърватската литература през първото десетилетие на XX век. Направен бе опит за разгадаване на динамичното съотношение между двата вектора, действащи едновременно – векторът на подобността и континуитета и векторът на различието и дори разрива. Философските измерения на завръщането и бягството, като отражение на овладяването или разпадането на идентичността, на нейната цялост, на метаморфозите на индивида в отделни произведения на съвременната българска литература, бяха в основата на изследването на доц. д-р Валери Личев и д-р Мирослава Христоскова („По следите на балканския интелектуалец – от пътя към себе си към никой на изгнаника?“).

Специално внимание изискват и докладите, посветени на разгръщането на странстващи сюжети и теми в литературата, осмислени в тяхната културно-антропологична цялост и художествена реализация. Обобщаващ сравнителен анализ на пътя на розата в турската литература бе предложен от доц. Йорданка Бибина, която илюстрира своите наблюдения с богата аргументация от сферата на западноевропейската и турската изящна словесност. Вълнуващо пътешествие из дебрите на женската душевност и нейните странствания в контекста както на универсалните философски прозрения на авторката, така и на заобикалящите я исторически и социални реалности в турското общество ни предостави изложението на Семра Ахмед „Cherchez la femme, или пътешествие из женската душевност („Любов“ и „Копелето на Истанбул“ – Елиф Шафак)“. Многообройните разновидности на пътя, преразглеждането на неговите културни, лингвистични и психологически измерения, пречупени през призмата на социалното лицемерие и рухването на човешките етични стойности, бяха обект на изследването на доц. д-р Людмила Миндова — „Пътят към ада, или „добрите намерения“ на концлагера. Върху романите на Херта Мюлер, Антон Балаж и Иржи Кратохвил“.

Пълноценен дял в разгадаването на синонимите странстване, скитничество, преминаване, поклонничество, одисея, патила имаха и докладите, посветени на театъра, архитектурата, живописата на Полуострова, третиращи заложените в разисквания феномен идеи за преодоляването на времето и пространството, на физическото и метафизичното му измерение чрез естетическия код на изкуството. Въз основа на запазени документи, спомени и материали от периодичния печат в доклада на проф. д.изк. Йоанна Спасова бяха проследени българските театрални гастроли из Балканите през първата половина на XX век. Анализирани бяха процеси, свързани с търсенето на национална идентичност и с дебата родно и чуждо посредством театралното изкуство на Балканите в сложната политическа обстановка през разглеждания период. Интересен ракурс към идеята за преодоляването на времето и историята чрез темата за присъствието на архитектурата на манастирите в българската живопис от Освобождението до средата на XX век ни предложи докладът на Саша Лозанова и Стела Ташева. Пластическите форми и образи на пресъздаване на манастирската архитектура, техните семантични, символични и стилови белези бяха интерпретирани през призмата на един общ за българската следосвобожденска живопис класически интерес към изобразяваните центрове на религиозно, духовно и образователно единение. През филтъра на „другостта“ – погледа на италиански пътеписци от XVI век, пък беше пресъздадена картината на архитектурните паметници в Одрин от Надежда Янакиева.

В една по-абстрактнофилософска перспектива, разглеждаща историята не само като време и диахрония, а като пространство и синхрония – като опрос-

транствено време и синхронен пространствен срез на историческото време, бе изграден докладът на д-р Румяна Секулова „Духът на мястото – Адриатика“. Летните вили с градини „летниковци“ от XV – XVI век край Дубровник, които са предмет на нейните наблюдения, бяха интерпретирани като знакови конструкции, поддържащи разказа за духа на мястото – GENIUS LOCI ADRIATICA.

Съчетавайки аналитичния поглед на изследователя с таланта си на художник, авторката предложи на участниците в конференцията едно вълнуващо пътуване към щастливия универсален топос на Адриатическото крайбрежие. Конференцията бе ознаменувана с откриването в галерия „Европа“ на цикъла пастелна живопис „По Адриатика – GENIUS LOCI“, включващ две основни теми: „Легенди от залива“ и „Диалог за красотата“. Експонираните творби представляват синтезирани послания на емоции, знания и опит, които предоставят възможност за медитация, доставяйки естетическа наслада.

Продължилата два дни интердисциплинарна конференция провокира безкрайни възможности за анализ и наблюдение на пътуването като културен феномен. Интерпретацията на неговите многобройни разновидности създаде възможност за очертаването на една съвременна визия за миналото, настоящето и бъдещето на Югоизточна Европа, за нейната многоликост и духовна архитектура.

CULTURE OF JOURNEY IN THE SOUTH-EASTERN EUROPE

Interdisciplinary Conference organized by
section “Cultural History of the Balkan Nations”
to the Institute of Balkan Studies with Center for Thracology

✉ **Dr. Antoinette Balcheva, Assoc. prof.**

Institute of Balkan Studies and Centre of Tracology
Bulgarian Academy of Sciences

45, Moskovska St.

1000 Sofia, Bulgaria

E-mail: ani.balcheva@yahoo.com